

BOEK DER BOEKEN

D A T I S

DE GANSCH E H. SCHRIFT

Vervattende alle Kanonyke Boeken des

OUDEN EN NIEUWEN TESTAMENTS:

M E T

Het Aanhangfel van de

APOCRYPHE BOEKEN:

W A A R I N, W E L

Ten Grondslag gelegd is, en, zonder afwyken, gevolgt
de zin van, de

NEDERLANDSCHE OF STATEN BYBEL,

Met deszelven korte Inhouden, Kanttekeningen, Registers, enz.
in de nieuwite Drukken of uitgaven:

D O C H, T E G E L Y K,

*Een proef gegeven van die Verbeteringen en Cieraden in Taal en
Spelling, die dezelve, en de Nederduytsche Overzetting
in 't gemeen, noch konden worden toegevoegt:*

J A O O K,

*Hoe, by derzelve noch onvertaalde woorden, boven all', in 't O. T.
had kunnen gelaten worden Gods Gedenknaam J E H O V A H.*

A L L E S

Ter bevordering der naerftige en aangename Bybel-lefing, en dus van waarheid
geloof en Deugd, met ongelooflyke moeite in orde gebragt, en

Gedrukt, voor de Liefhebbers van zuivere Bybel-Taal.
M D C C L X I

Titelblad Jehovahibijbel 1761.

Foto: NBG/Sandra Haverman

De merkwaardige drukgeschiedenis van de Jehovabijbels (1755-1762)

Anne Jaap van den Berg en Mathieu Knops

In 1755 verscheen een bijzondere editie van de Statenbijbel waarin de taal licht gewijzigd en met name de spelling gemoderniseerd was.

Het meest opvallende is dat de godsnaam HEERE was vervangen door JEHOVAH. Na 1755 volgden er nog uitgaven in 1756, 1761 en 1762. Nader onderzoek naar de drukgeschiedenis laat zien dat deze uitgave sterke overeenkomsten vertoont met een 'gewone' Statenbijbeleditie van dezelfde drukker uit 1748. In deze bijdrage gaan we nader in op de Jehovabijbel en de drukgeschiedenis ervan.

De Statenbijbel van de drukker Goetsee

Rond 1750 verschenen bij de Gorcumse drukker Nicolaas Goetsee (1696-1751) twee edities van de Statenvertaling, één in kwartoformaat en één in folio. Beide edities hebben als datering op het titelblad 1748, maar de datum van de opdracht (september 1749) en de datering van sommige kaarten in 1750 – vooral bedoeld om in de folio-editie bijgevoegd te worden, maar ook bruikbaar voor de kwarto-editie – geven aan dat de drukker vertraging had opgelopen. De kwarto-editie was in oktober 1749 gereed en pas in februari van 1751 maakte Goetsee bekend dat 'heden Compleet by hem te bekomen is, de Bybel in Folio, en Quarto, met Romeinsche Letteren, en volkomene Annotatiën' (om praktische redenen duiden we deze folio-editie in het vervolg aan als folio-editie of editie-1748). De folio-editie was opgedragen aan de prins van Oranje, de bijbel in kwartoformaat aan baron Frederik Hendrik van Wassenaar, die een verwant was van prins Willem IV. Met name de foliobijbel is een fraaie uitgave, waarin een gravure van J. de Wit met ernaast in dichtvorm een verklaring van Karel Koenraad Reitz is opgenomen.

Tevens zijn in deze bijbel twaalf kaarten opgenomen van de predikant en cartograaf W.A. Bachiene. Bij elke kaart is een uitvoerige toelichting gevoegd. Bachiene verwierf meer bekendheid als geograaf dan als theoloog en wegens zijn verdiensten op dat terrein (onder meer door zijn uitgave de Heilige geographie [...] in 1757, een beschrijving van Palestina en omstreken ten tijde van de Bijbel) werd hij in 1758 benoemd tot lid van de Hollandse Maatschappij van Wetenschappen te Haarlem.

Goetsee was een productief drukker; van hem zijn tussen 1732 en 1751 circa tachtig drukken bekend, voornamelijk theologische boeken, maar ook medische, geografische en historische werken. Zijn uitgaven uit 1748 zijn de eerste bijbels uit zijn fonds. Aan de folio-editie van 1748, waarvoor men kon intekenen, was lang gewerkt. Al in 1744 was hij met het drukken begonnen; in april 1745 berichtte hij aan de intekenaren dat hij was gekomen tot Samuel en uiteindelijk voltooide hij na veel tegenslag zijn werk in 1748. Hij koos echter voor nieuwe registers, die in maart 1749 klaar waren en de kaarten lieten, zoals we zagen, tot de zomer van 1750 op zich wachten.

Behalve vertraging in het maken van de kaarten en naast tegenslag van diverse aard, zou de uitzonderlijk lange productietijd wel eens te maken kunnen hebben met een bedrijfsinterne omstandigheid van geheel andere aard dan Goetsee's vermeende onvermogen tot plannen. Het zal blijken dat er een samenhang is tussen de verschillende bijbelproducties van huize Goetsee, waaruit juist wel een sterke planmatigheid naar voren komt, onvermoed en tot dusver nimmer uit de doeken gedaan.

VERKLARING VAN DE TITELPLAAT.

Hier kan men in 't verschiet *den eersten Vader* vinden
Met *zyne Gade* voor den val in 't parady's.
Een weinig voorwaards toont dit pronkstuk, op wat wys
D' Aardsvader Abraham zyn' Zoon, dien teêr beminden
Gereed sta t' offeren; terwyl GOD uit den hemel,
Tweemaal herhalende den naam van *Abraham*,
Hem met ontsteltenis doet omzien, en een *ram*,
Wiens hoorn in eenen struik verward is, door 't gewemel
Der blaâren zich vertoont. Daar achter legt te dromen
Rebecca's liefdeling: hy ziet, hoe langs *de leer*
Een rei van Engelen dan opklim, dan weer neer.
Daar tegen over doet de kunst te voorschyn komen
GODS *alzins trouwen knecht*, en naar behoren dragen
De tafelen der wet. Hier hangt *de koop're slang*
Voor 't oog van Israël aan *d' opgerechte stang*.
Ter zyden zal het ook den kenneren behagen,
Wanneer zy mogen zien *des Hogenpriesters wezen*
Met *d' arke des verbonds*. Die voorts het oog zal slaan
Naar boven, zal terstond op *Ararat* zien staan
Het schip, daar *Noach's huis* geen kwaad in had te vrezen.
Zie, hoe zich achter *d' Ark* verheffe *Babel's toren*.
Ook toont de voorgrond aan, hoe *David's* aangezicht
Naar 't voorgegane zy, en 't volgende gericht;
Terwyl hy door *zyn' harp* ons wonderen doet horen.
De *Hoeksteen* is voorzien met *Rollen, Schriften, Psalmen*;
Dit alles schaduw't af de toekomst van *Gods Zoon*:
Dies zullen d' Engelen zo eenen schellen toon
Opheffen, dat daar van de lucht zal wedergalmen.

KAREL KOENRAAD REITZ.

In't verwichte, en in't midden van het tejsfel vertoonen zig ADAM en EVA, in't Paradijs gesteld voor den val, en wijnij verwaarts staat ABRAHAM, geveed om zijnen zoon, IZAAK (als om den verwaarts geboortissen van het Oude Verbond) den HEERE op te offeren: achter den aartsvader ABRAHAM, beschreeft de patriarch JOACOB, in eenen droom, het hemelsch gebed; maar in de ENGELen op en verwaarts klimmen: Aan de andere zijte ziet men MOÏSES, met de Tejsfel der Wet, en de spogische koperen SLANGE, en verne deselde, AARON, met de tejsfel der Levit. die den heere dienste doen, en in't midden, den toren van Babel, Of den verongrend heerscher der koninglike prophet DAVID, de Schrifturen van verwaarts zaaken, en prophetische tekenen: en in den toren, welke den TIERSTIGEN verbeelt, liggen op gendvernen rollen, de Boeken van Moyses, de Psalmen, en andere prophetische Schrifturen, welke alle de toekomstige ZALIGMAKERS verzoogen.

De uitgave van 1748 is voor wat de bijbeltekst betreft in taalgebruik en spelling gelijk aan een gewone Statenbijbel. Op één punt na: in deze editie is voor het eerst sprake van het gebruik van de hoofdletter bij het persoonlijk voornaamwoord dat naar God verwijst. Het gebruik van dergelijke hoofdletters vond pas een eeuw later in de edities van de Statenvertaling algemene ingang.

Ook opvallend is de vormgeving: de aantekeningen waren niet, zoals over het algemeen gebruik was, naast de tekst geplaatst, maar eronder. Verder was de tekst gedrukt, zoals wel vaker gebeurde, in een Latijnse letter, wat voor andere boeken al lange tijd gewoon was, maar voor bijbels nog steeds uitzonderlijk. Eveneens valt het op dat ieder vers op een nieuwe regel begint. Er is echter nog een groot en uitzonderlijk verschil met andere edities van de Statenbijbel, namelijk dat voor het eerst de taal en de spelling van de aantekeningen zijn gemoderniseerd.

De Jehovabijbel

In 1755 verscheen anoniem een bijbeluitgave met een vrij traditionele titel: Biblia, of de gantsche H. Schrift des Ouden en Nieuwen Testaments. Uit de Hebreeuwsche en Grieksche taalen, in çierlyk en voorzien met alle de kant-teekeningen en registers, overeenkomstig met de Bybel die door last van de Hoog-Mog. Heeren Staaten Generaal wordt uitgegeven. Zynde daar in alleenlyk de naamen Godts, JEHOVAH en JAH, volgens den grond-text in 't Oude Testament, gesteld in plaatze van 't Nederduitsche woord HEERE; benevens eenige veranderinge in de spelling en woord-voeging, naar de çierlykste Nederduitsche spraak-kunst. Voor de liefhebberen van de zuivere Nederduitsche taal.

Hoewel deze bijbel anoniem was uitgegeven, is hij overduidelijk afkomstig uit de drukkerij van wijlen Goetzee, die nu beheerd werd door zijn weduwe. Niet alleen heeft hij dezelfde gravure, het bijgevoegde gedicht en de kaarten van Bachiene, ook uit de wijze van drukken blijkt een zeer grote overeenkomst met de door Goetzee uitgegeven foliobijbel van 1748. Verderop in dit artikel zullen we hier nog nader op ingaan.

Dat hij anoniem is uitgegeven is begrijpelijk: wegens de vertaling van de godsnaam met JEHOVAH, die direct inging tegen het besluit van de synode van Dordrecht om deze weer te geven met HEERE, en het in taalgebruik openlijk afwijken van de editie van 1657, die beschouwd werd als de definitief juiste, zou deze uitgave niet geautoriseerd zijn, zoals behoorde. Op de achterzijde van het titelblad werd een 'Noodig Voorbericht' geplaatst opdat de 'lezer van dit voortreffelyk Bybel-stuk, waar van tot nog toe geen voorbeelt is, niet mogt denken dat hem hier, onder eenen schoonen glimp, een vervalschten Bybel word in de hand gestopt'. Opgemerkt wordt dat deze uitgave in alles, 'zoveel het zaakelyke aangaat', overeenkomt met de oorspronkelijke uitgaven van de Statenbijbel; alleen zijn er 'niet meer dan twee veranderinge in gemaakt'.

De eerste is dat 'Godts gedenk-naam, JEHOVAH en die van JAH, onvertolkt gelaaten zijn, zo dat overal, daar in de andere Bybels HEERE met grooten letteren staat, hier in deeze Bybel het woord JEHOVAH [...] gevonden wordt. De tweede verandering bestaat daar in, dat men de spelling, woordvoeging en spreekwyzen van het Nederduitsch, voornamentlyk in de kant teekeningen, naar de taalkunde van de beroemste beschaavers van de Nederduitsche taale, als Hooft, Vondel, Vollenhove [...] en anderen, gerigt heeft'. In deze bijbel is dus niet alleen de godsnaam anders weergegeven dan in de oorspronkelijke uitgaven, tevens zijn er wijzigingen aangebracht in taal en spelling. Dat laatste is zichtbaar aan de veranderingen van woorden als 'doe' in 'toen', 'ende' in 'en',

spellingvereenvoudigingen zoals 'getuigenisse' door 'getuigenis', verder nog meer van dergelijke, zoals 'ck' door 'k', 's' door 'z' etc. Bij die veranderingen werden ook wel fouten gemaakt.

Het woord 'uitzigen' uit Matteüs 23:24, dat 'uitziften' betekent, werd vervangen door 'uitzuigen'. Wat betreft de weergave van de godsnaam sloot de uitgever zich aan bij wat vanaf de zestiende eeuw niet ongewoon was, namelijk Jehova; er waren ook Latijnse uitgaven met de vertaling Jehova.

Ook de vertalers van de Statenbijbel waren deze mening toegedaan, zoals te lezen valt in kanttekening 7 bij Genesis 2:4: Na de voleyndinge van het werck der scheppinge, wort hier aldereerst Gode de naem van IEHOVAH gegeven, beteeckenende den selfstandigen, selfwesenden, van hem selven zijnde van eeuwicheyt tot eeuwicheyt, ende den oorspronck ofte oorsake van het wesen aller dingen; daerom oock dese naem den waren Godt alleen toecomt. Onthoudt dit eens voor al; waer ghy voortaan het woord HEERE met groote letteren geschreven vindt, dat aldaer in 't Hebr. het woort IEHOVAH, ofte korter, IAH, staet.

Al tijdens de besprekingen over de Statenvertaling werd hierover gediscussieerd. Men wist echter dat de weergave van de klinkers niet zeker was en uiteindelijk werd, zoals bekend, gekozen voor de vertaling HEERE, waarmee men aansloot bij de traditie.

Drukgeschiedenis

In 1756, 1761 en 1762 verschenen opnieuw uitgaven van de Jehovahbijbel, die echter op de titelbladen na,¹¹ in zetsel compleet gelijk zijn aan de editie van 1755 en dus ook gedrukt zijn bij Goetzee. In de uitgave uit 1762 is zelfs het drukkersvignet van Goetzee op de titelpagina opgenomen.

Alleen de titelpagina's zijn verschillend, maar die zijn er dan ook los bij ingebonden. Ook zijn er duidelijke verschillen in de titelweergaven, wat de indruk wilde wekken met nieuwe uitgaven van doen te hebben. Vertoont de uitgave van 1756 nog overeenkomsten met die van het jaar daarvoor (na de hoofdtitel is de titelbeschrijving verkort), die van 1761 verschilt, zoals de afbeelding op pagina 2 laat zien, aanmerkelijk terwijl in 1762 de gehele titel weer werd gewijzigd. Zo veranderde het Boek der boeken in De gansche H: Schrift, terwijl ook in de rest van de titel wijzigingen waren aangebracht.

Ook in deze bijbels zijn de gravure met het verklarende gedicht en de kaarten opgenomen; tevens is de wijze van binden van het titelblad gelijk aan de vorige uitgaven sinds 1748. Nu vertonen niet alleen de edities van de Jehovahversie onderling sterke gelijkenis, ook lijkt de editie van 1748 er buitengewoon sterk op. Als eerste valt op dat de boeken dezelfde omvang hebben, niet alleen in dikte maar ook in paginering. Bij nadere beschouwing blijkt zelfs de technische opbouw in katernen en losse bladen gelijk op te lopen. Zelfs de zogenoemde vingerafdruk, te weten de positie van bepaalde woorden in de tekst ten opzichte van de letter-cijfercombinatie van gesigneerde rectozijden, blijkt zo vaak identiek in de editie-1748 en Jehovahversie, dat nader onderzoek wenselijk was.

In de Jehova-edities zijn de aantekeningen, op de eerste twee bijbelboeken na, in taal en spelling vrijwel geheel in overeenstemming met die uit de bijbels van 1748. Dus geheel nieuw waren ze niet in de editie van 1755, zoals het voorwoord meldt. Zelfs de godsnaam is, behalve in het eerste deel van Genesis, niet vervangen door IEHOVAH, maar is HEERE gebleven! Wel zijn, hoewel de tekst al gemoderniseerd was, in de aantekeningen van de eerste twee bijbelboeken toch nog enkele tekstuele en soms ook spellingwijzigingen aangebracht. Zo is op het eerste blad (A1) in aantekening 5

bij vers 2 'eijeren' (1748) vervangen door 'eijers', in aantekening 1 bij vers 6 'duid aan' (1748) gewijzigd in 'wordt hierdoor beduid' en op de versozijde is in aantekening 1 bij vers 2 'soorten van schepselen voort te brengen' veranderd in 'soorten van dingen te scheppen'.

Ondanks de grote gelijkenis treedt er verschil op wanneer er in aantekeningen – door Goetsee geplaatst aan de voet van de pagina's – wijzigingen zijn aangebracht: daardoor kan de katernsignatuur onder deze aantekeningen op een andere plaats terecht zijn gekomen. In dergelijke gevallen is niet alleen in de bijbeltekst, maar ook (op een enkele uitzondering na) in de aantekeningen de godsnaam weergegeven met JEHOVAH. Zo is dat enkele malen zichtbaar in de aantekeningen tot op blad 14 verso (D2). Op die bladen staan de katernsignaturen op een andere plaats dan in de editie-1748. Verandering in zowel tekst als spelling komen zo nu en dan nog voor, tot op blad 36 (I4) waar 'moge' vervangen is door 'mag'. Het lijkt erop dat er wel begonnen is met het wijzigen van het zetsel van de aantekeningen, maar dat men daarmee zeer spoedig gestopt is.

Het zetsel van de aantekeningen is in de editie van 1748, in tegenspraak met de opmerking daarover uit het 'Noodig voorbericht' uit de versies van 1755 en 1756, in ieder geval wat betreft de Profeten en het Nieuwe Testament geheel gelijk aan dat van de latere Jehovahbijbels.

Op grond van bovenstaande is de conclusie gewettigd dat bij het drukken van de editie-1748 gelijktijdig gewerkt is aan deze uitgave naar de editie van 1657, dus aan een 'gewone' Statenbijbel, én aan de tekstueel afwijkende Jehovahversie.

Daarbij is van dezelfde drukvormen gebruik gemaakt voor beide versies: de marginalia, de voetnoten en de registers zijn – vrijwel geheel – identiek in spelling zowel als zetsel, maar de bovenliggende bijbeltekst is waar wenselijk vervangen door het aparte zetsel van de Jehovahtekst met zijn eigen woordkeus en spelling.

Een en ander geeft aanleiding tot het vermoeden dat Goetsee al vroegtijdig van plan was de Jehovahbijbels te drukken en daaraan, toen hij de editie van 1748 drukte, meteen begonnen is. In dezelfde drukvorm werd alleen het zetsel van de bijbeltekst gewijzigd en dat was op een eenvoudige wijze mogelijk, omdat er door de plaatsing van de verzen telkens op een nieuwe regel, vrijwel overal genoeg ruimte was voor het wijzigen van enkele woorden en het vervangen van HEERE door JEHOVAH in het Oude Testament.

Uit het voorkomen in Jehova-exemplaren van blanco bladen op de positie van de titelpagina's van het Nieuwe Testament en van de Apocriefe boeken, valt af te leiden dat Goetsee voor de Jehovahversie hier geen titelbladen of Franse titels op het oog had. Uiteindelijk heeft de weduwe voor sommige exemplaren van de Jehovahversie vervangende titelbladen (Nieuwe Testament) dan wel Franse titels (Nieuwe Testament en Apocriefe boeken) vervaardigd.

Dit drukproces kost natuurlijk veel meer tijd dan de druk van een enkele versie alleen. Het is deze parallelle productie van twee versies, die als voornaamste factor mag gelden voor de vertraging die Goetsee ondervond, zoals hij in zijn berichten aan de intekenaren telkens naar voren bracht. Wel zal dezelfde tijdsdruk een rol gespeeld hebben bij het stopzetten van het wijzigen van het zetsel van de aantekeningen na blad 36 (I4). Vermoedelijk durfde Goetsee het zelf bij het gereedkomen van beide versies begin 1751 uiteindelijk toch niet aan deze nieuwe bijbeleditie met een andere godsnaam en tekstwijzigingen al op de markt te brengen.

HET ZEVENENTWINTIGSTE KAPITTEL.

Wetten van 't losfen der menschen, die Gode beloofd waren, §. 1, &c. Der beesten, 9. Der huizen, 14. Des velds, of der akkeren, 16. Wat dingen men niet mocht

beloven, en beloofd zynde mocht losfen, of niet, 26. van de losfinge der tienden, zo wel van de vruchten, als van 't vee, 30.

1. **V**erder sprak JEHOVAH tot Mozes, zeggende:

2. Spreek tot de kinderen van Israël, en zeg tot hen, wanneer iemand ene gelofte ¹ zal afgezonderd hebben; naar ² uwe fchattinge zullen ³ de zielen ⁴ JEHOVAH's zyn:

3. Als uwe fchatting voor enen man ¹ zal zyn van twintig jaren oud, tot enen, die zestig jaren oud is: dan zal uwe fchatting zyn van vyftig ⁵ fikelen zilvers, naar den fikel des Heilighdoms.

4. Maar is 't ene vrou, dan zal uwe fchatting zyn dertig fikelen.

5. En is 't van enen, die vijf jaren oud is, tot enen, die twintig jaren oud is, zo zal uwe fchatting voor enen man twintig fikelen zyn, en voor ene vrouwe tien fikelen.

6. Maar is 't van enen, die ene maand oud is, tot enen, die vyf jaren oud is, zo zal uwe fchatting voor enen man zyn vyf fikelen zilvers: en uwe fchatting voor ene vrouwe zal zyn drie fikelen zilvers.

7. En is 't van enen, die zestig jaren oud is, en daer boven, is 't een man, zo zal uwe fchatting zyn vijftien fikelen: en voor ene vrouwe tien fikelen;

8. Maar zo hy armer is, ¹ dan uwe fchattinge, zo zal hy zich voor het aangezichte des Priesters zetten, op dat de Priester hem fchatte: na dat ² de hand des genen, die de gelofte gedaan heeft, zal kunnen bekomen, zal de Priester hem fchatten.

9. En indien het een beest is, daar van men JEHOVAH offerhande offert; alles, wat ¹ hy ² daar van JEHOVAH zal gegeven hebben, zal ³ heilig zyn.

10. Hy zal niet vermangelen, noch het zelve

verwifelen, een goed voor een kwaad, of een kwaad voor een goed: indien hy nochtans een beest voor een beest ¹ enigfins verwifelt, zo zal ² dit, en dat daar ³ voor verwifelt is, heilig zyn.

11. En indien het enig onrein beest is, van welk men JEHOVAH gene offerhande offert: zo zal hy dat beest voor het aangezichte des Priesters zetten.

12. En de Priester zal dat fchatten ¹ naar dat het goed of kwaad is: naar uwe fchattinge, Priester, zo zal het zyn.

13. Maar indien hy het ¹ immers losfen zal: zo zal hy deszelfs vyfde deel boven uwe fchattinge toedoen.

14. En wanneer iemand zyn huis zal ¹ geheiligt hebben, dat het JEHOVAH heilig zy, zo zal de Priester dat fchatten, naar dat het goed of kwaad is: gelyk de Priester dat gefchat zal hebben, zo zal het ftant hebben.

15. En indien hy, die het geheiligt heeft, zyn huis zal losfen: zo zal hy een vyfde deel van het geld uwer fchattinge daar boven toedoen, zo zal het zyne zyn.

16. Indien ook iemand van den akker zyn bezittinge JEHOVAH iet geheiligt zal hebben, zo zal uwe fchatting zyn ¹ naar zyn zaad: een ² Homer gerstenzaad zal zyn op vyftig fikelen zilvers.

17. Indien hy zynen akker van het ³ jubeljaar aan geheiligt zal hebben: zo zal het ¹ naar uwe fchattinge ftant hebben.

18. Maar zo hy zynen akker na het jubeljaar geheiligt zal hebben: dan zal hem de Priester het geld rekenen, ¹ naar de jaren, die 'er noch overig zyn tot het jubeljaar: en zal van uwe fchattinge ² afgetrokken worden.

a Zie van deze munte Gen. 20. op §. 16. en 23. op §. 15.

b Zie deze manier van spreken bov. 5. op §. 7.

c Zie van deze mate 1 Kon. 4. op §. 22. 1 El. 5:10. 2 Zeech. 45: 11. en Hof. 3: 2.

d Zie bov. 25. op §. 10c

e Zie van die afrekken naar getal der jaren van 't jubeljaar af, bov. 25: 15, 16; 17.

2. ¹ Tew. uit de dingen of perzonen, die hem toebehoren, of in zyn vermogen zyn, begeerende die den HEERE toe te eighen tot een heilig gebruik: 't welk ond. §. 14, &c. heiligen genoemd wordt. ² De HEERE spreekt den Priester toe, gelyk blykt uit het 12. vaers, die deze fchatting doen moest; verft. by deze de fomme gelds, naar welke het geheiligde gewaerdeert en gelost wierdt. ³ D. is, de perzonen of menschen. Zie Gen. 12. op §. 5. ⁴ En volgens des Priesters, die den dienst des HEERE, en wat daar toe behoorde, waarnemen moest. Hebr. den HEERE.
3. ¹ Hebr. van enen zoon van twintig jaren, tot enen zoon van zestig jaren: en zo in 't volgende.
8. ¹ Of, dan gy hem gefchat hebt, d. is, zo hy te arm is, om uwe fchatting te betalen.
9. ¹ Tew. hy die de belofte gedaan heeft. ² D. is, van dat men pleegt in de wet te offeren. ³ Hebr. heilighheid, als in 't volgende vaers, en vaers 14, &c. D. is, Gode toegeëigend en geheiligt.
10. ¹ Hebr. verwifelende verwifelt. ² Tew. dat verwifelt was. ³ Hebr.

zyne verwifeling, of zyn verwifeling, d. is, dat in de plaatse van 't verwifelde is. Zo ook ond. §. 33.
12. ¹ Tew. om te onderscheiden, wat goed en wat kwaad zoude zyn, om daar na zyne fchatting te richten. Hebr. tusschen goed en tusschen kwaad. Als ook ond. §. 14.
13. ¹ Hebr. losfende losfen.
14. ¹ D. is, door gelofte Gode vrywillig opgedragen en toegeëigend zal hebben, daar door het den Priester toebehoorde, in welk geval, wanneer men het zelve losfen wilde, de fchatting der waarde naar des Priesters uitfprake gefchieden moest, en dan noch het vyfte deel daar by komen.
16. ¹ D. is, naar de veelheid van 't zaad, daar mede dat land bezaaid moet worden, zult gy het geld waerdeeren, dat voor de losfinge van 't zelve betaald moet worden.
17. ¹ D. is, naar den prys dien gy stelt, zal dat land tot hem wederkeeren, die het den Heere geheiligt hadt, mits den voorgemelden prys te betalen.
18. ¹ D. is, naar dat 'er vele of weinige jaren tot het jubeljaar overblyven.

Editie-1748.

Foto: NBG/Sandra Haverman

Bovendien wilde hij natuurlijk niet twee verschillende uitgaven in hetzelfde jaar uitbrengen. Pas in 1755, vier jaar na het overlijden van Nicolaas Goetzee, heeft zijn weduwe zijn plan daadwerkelijk uitgevoerd en de bijbel in een vermoedelijk kleine oplage uitgegeven, zodat de uitgave nog met de oude voorraden uit 1751/15 enkele keren herhaald kon worden, wat ook gebeurd is tot 1762, vaak met verschillende titelbladen per verschijningsjaar, hetgeen ook al duidt op verspreiding in minimale porties zelfs binnen een jaar.

HET ZEVENENTWINTIGSTE CAPITTEL.

Wetten van 't losfen der menschen, die Gode beloofd waren, 1. &c. Der beesten, 9. Der huizen, 14. Des velds, of der akkeren, 16. Wat dingen men niet mocht

beloven, en beloofd zynde mocht losfen, of niet, 26. van de losfinge der tienden, zo wel van de vruchten, als van 't vee, 30.

1. **V**oorder sprack de HEERE tot Mose, seggende:

2. Spreek tot de kinderen Israëls, ende seght tot hen, Wanneer yemant eene gelofte ¹ sal afgefondert hebben; na ² uwe schattinge sullen ³ de zielen ⁴ des HEEREN zijn;

3. Als uwe schattinge eenes mans ¹ sal zijn van twintigh jaren oudt, tot eenen die festigh jaren oudt is: dan sal uwe schattinge zijn van vijftigh ² sikelen silvers, na den sikel des Heylighdoms.

^a Zie van deze munte Gen. 20. op 1. 16. en 21. op 1. 15.

4. Maer is 't eene vrouwe, dan sal uwe schattinge zijn dertigh sikelen.

5. Ende is 't van eenen, die vijf jaren oudt is, tot eenen die twintigh jaer oudt is, soo sal uwe schattinge eenes mans twintigh sikelen zijn: ende voor eene vrouwe tien sikelen.

6. Maer is 't van eenen, die een maent oudt is, tot eenen die vijf jaren oudt is, soo sal uwe schattinge eenes mans zijn vijf sikelen silvers: ende uwe schattinge over eene vrouwe, sal zijn drie sikelen silvers.

7. Ende is 't van eenen die festigh jaren oudt is, ende daer boven, is 't een man, soo sal uwe schattinge zijn vijftien sikelen: ende voor eene vrouwe tien sikelen:

8. Maer soo hy armer is, ¹ dan uwe schattinge, soo sal hy sich voor het aengesicht des Priesters setten, op dat de Priester hem schatte: na dat ^b de hant des genen, die de gelofte gedaen heeft, sal kunnen bekomen, sal de Priester hem schatten.

^b Zie deze manier van spreken bov. 5. op 1. 7.

9. Ende indien het een beest is, daer van men den HEERE offerhande offert; al wat ¹ hy ² daer van den HEERE sal gegeven hebben, sal ³ heyligh zijn.

10. Hy en sal niet vermangelen, noch het selve

verwiffelen een goet voor een quaet, ofte een quaet voor een goet: indien hy nochtans een beest voor een beest ¹ eenighins verwiffelt; soo sal ² dit, ende dat daer ³ voor verwiffelt is, heyligh zijn.

11. Ende indien het eenigh onreyn beest is, van welck men den HEERE geene offerhande en offert: soo sal hy dat beest voor het aengesicht des Priesters setten.

12. Ende de Priester sal dat schatten ¹ na dat het goet, ofte quaet is: na uwe schattinge, Priester, soo sal het zijn.

13. Maer indien hy het ¹ immers lossen sal; soo sal hy des selven vijfde deel boven uwe schattinge toedoen.

14. Ende wanneer yemant sijn huys sal ¹ geheylight hebben, dat het den HEERE heyligh zy, soo sal de Priester dat schatten na dat het goet ofte quaet is: gelijk als de Priester dat geschat sal hebben, soo sal het stant hebben.

15. Ende indien hy, die het geheylight heeft, sijn huys sal lossen: soo sal hy een vijfde deel des gelts uwer schattinge daer boven toedoen, soo sal het sijne zijn.

16. Indien oock yemant van den acker sijnne besittinge den HEERE wat geheylight sal hebben, soo sal uwe schattinge zijn ¹ na sijn zaet: een ^c Homer gerstenzaet, sal zijn op vijftigh sikelen silvers.

^c Zie van deze munte 1 Kon. 4. op 1. 22. 2. del. 5: 10. 2. deel. 45: 11. en Hof. 3: 2.

17. Indien hy sijnen acker van ^t jubeljaer aen geheylight sal hebben; soo sal het ¹ na uwe schattinge stant hebben.

^d Zie bov. 25. op 1. 10.

18. Maer soo hy sijnen acker na het jubeljaer geheylight sal hebben, dan sal hem de Priester het gelt reekenen, ¹ na de jaren die noch overigh zijn tot het jubeljaer: ende sal van uwe schattinge ^e afgetrocken worden.

^e Zie van dit afrekenen naar 't gental der jaren van 't jubeljaar af, bov. 25: 15, 16, 17.

2. 'Tew. uit de dingen of perzonen, die hem toebehoren, of in zyn vermoegen zyn, begeerende die den HEERE toe te eigenen tot een heilig gebruik: ¹ welk ond. 1. 14. &c. heiligen genoemd wordt. ² De HEERE spreckt den Priester toe, gelyk blykt uit het 12. vaers, die deze schatting doen moest; verft. by deze de somme gelds, naar welke het geheilige gewaerdeert en gelost wierdt. ³ D. is, de perzonen of menschen. Zie Gen. 12. op 1. 5.

3. 'En volgens des Priesters, die den dienst des HEEREN, en wat daar toe behoorde, waarnemen moest. Hebr. den HEERE.

4. 'Hebr. van eenen zoon van twintigh jaren, tot eenen zoon van zestig jaren: en zo in 't volgende.

5. 'Of, dan gy hem geschat hebt, d. is, zo hy te arm is, om uwe schatting te betalen.

6. 'Tew. hy die de belofte gedaan heeft. ¹ D. is, van dat men pleegt in de wet te offeren. ² Hebr. heyligh, als in 't volgende vaers, en vaers 14. &c. D. is, Gode toegeëigend en geheiligd.

7. 'Hebr. verwisselende verwisselt. ¹ Tew. dat verwisselt was. ² Hebr.

zine verwisseling, of zyn verwisseling, d. is, dat in de plaatse van 't verwisselde is. Zo ook ond. 1. 33.

8. 'Tew. om te onderscheiden, wat goed en wat kwaad zoude zyn, om daar na zyne schatting te richten. Hebr. tuschen goed en tuschen kwaad. Als ook ond. 1. 14.

9. 'D. is, door gelofte Gode vrywillig opgedragen en toegeëigend zal hebben, daar door het den Priester toebehoorde, in welk geval, wanneer men het zelve lossen wilde, de schatting der waarde naar des Priesters uitsprake geschieden moest, en dan noch het vyfde deel daar by komen.

10. 'D. is, naar de veelheid van 't zaad, daar mede dat land bezaaid moet worden, zult gy het geld waerdeeren, dat voor de losfinge van 't zelve betaald moet worden.

11. 'D. is, naar den prys dien gy stelt, zal dat land tot hem wederkeeren, die het den Heere geheiligd hadt, mits den voorgemelden prys te betalen.

12. 'D. is, naar dat 'er vele of weinige jaren tot het jubeljaar overblyven.

Jehova-editie.

Foto: NBG/Sandra Haverman

Intrigerend maar onbeantwoord blijft de vraag, of de Goetzees hun voorraden ongeautoriseerde Jehovakaternen tijdens de productiejaren – of zelfs daarna gedurende de periode van verspreiding – samen met de katernen van de editie-1748 hebben opgeslagen op de zolder van het huis van de autoriserende instantie, het Gorcumse stadhuis. 17 Hoe dan ook: in een Utrechts exemplaar van de editie-1748 blijkt zetsel van de Jehovahersie voor te komen en dat gebeurt eerder wanneer de druksels dicht bij elkaar liggen.

*Gedrukt voor Minnaars der zuivere Nederlandsche spraak, ter
wegneming der belemmeringen, door de verouderde
spelling, enz. in 't lezen veroorzaakt.*
M D C C L X I I.

*Gedrukt voor Minnaars der zuivere Nederlandsche spraak, ter
wegneming der belemmeringen, door de verouderde
spelling, enz. in 't lezen veroorzaakt.*
M D C C L X I I.

*Gedrukt voor Minnaars der zuivere Nederlandsche spraak, ter
wegneming der belemmeringen, door de verouderde
spelling, enz. in 't lezen veroorzaakt.*
M D C C L X I I.

Uitsneden uit de titelbladen van de Jehovabijbel 1762. De onderste heeft het drukkersvignet, de andere twee hebben ornamenten.

Foto 1 en 2: www.biblianeerlandica.be

Foto 3: NBG/Sandra Haverman